

Терещенко Марія Вікторівна, викладач,
магістр практичної психології Інституту
психології і соціальної педагогіки
Київського університету імені Бориса
Грінченка

Щербань Євгенія Анатоліївна, магістр
практичної психології Інституту
психології і соціальної педагогіки
Київського університету імені Бориса
Грінченка

ОСВІТА І КАРТИНА СВІТУ

У статті розкривається поняття картини світу, світогляду, освіти, культури. А також робиться спроба розглянути розвиток людини під впливом освітніх процесів як розвиток її картини світу.

Ключові слова: освіта, культура, розвиток особистості, навчання, виховання, світогляд, картина світу.

Освіту можна визначити як один із визначальних чинників розвитку всесторонньої особистості, яка здатна завдяки цілісній картині світу інтегрувати набуті знання, а потім привнести позитивний результат у суспільство. Тому сприяння розвитку картини світу людини є актуальним завданням освіти.

Створення цілісної системи уявлень про світ крізь епохи впливало на осягнення криз та здобутків у освіті, на формування нових ідеалів освіченості, нові бачення процесу навчання й виховання. Розуміючи своє місце у світі й сенс свого буття, людина по різному може скористатись власними знаннями, сприйнявши їх або як силу для руйнації, чи стати на шлях важкої щоденної праці творіння. Притому покращення навчальних процесів та засобів також

виходить із певних моделей світосприймання. Саме вони надають реформаторам певне бачення майбутнього, а отже – можливість визначити що власне є «кращим».

На сьогоднішній день система освіти в Україні знаходиться на етапі активного реформування, і все більш актуальним стає досягнення тих механізмів в освіті, завдяки яким людина зможе отримати шанс гармонійного і цінного для себе розвитку. Здійснюються спроби встановлення однозначного тлумачення основних напрацювань, без якого неможливе порозуміння між освітянами, а отже і прийняття справді вдалих реформаторських рішень.

Зазвичай, оцінюючи розвиток особистості в процесі освіти, говорять про формування світогляду [7; 8]. В нашій роботі ми спробуємо розглянути розвиток людини під впливом освітніх процесів як розвиток її картини світу.

Категорія «картина світу» з'явилась більше століття тому в рамках різних дисциплін й активно досліджується сьогодні. Картина світу є багаторівневою, складною ієрархізованою системою, одним із базових особистісних утворень, адже вона акумулює досвід, ціннісні, світоглядні системи багатьох поколінь. Картина світу безперервно взаємодіє із навколишнім світом, видозмінюючись під впливом епох та індивідуальних життєвих шляхів. Вона зумовлює і проявляється в усвідомлюваних та несвідомих характерологічних, поведінкових, когнітивних особливостях людини (за О. О. Леонтьєвим та І. В. Андрєєвою).

Формування та розвиток власної картини світу – це реалізація потреби людини орієнтуватись у світі не лише фізично, а й інтелектуально, на основі аналізу та систематизації отриманої інформації та власного досвіду, переживань, вражень, а також саморегуляція на цій основі своєї поведінки і діяльності. «У людини може бути раціональна картина світу, яку вона буде сама на основі розуму, а може бути зовсім ілюзорна міфологічна або ідеологічна – в будь-якому випадку вона виконує функцію орієнтації» [13, 7].

Створюючи картину світу, людина може осмислювати себе та своє місце в реальності. Бачити світ означає також бачити себе. Перешкодою цьому може

бути страх та бажання, які керують людиною та створюють викривлену або «ілюзорну картину світу», як її називає Д. О. Леонт'єв у передмові до праці Е. Фромма «Мистецтво любити» [13, 6].

Картина світу – це не стале чи постійне утворення. Створюючи її, людина збирає факти, добре обґрунтовані гіпотези, не забуваючи при цьому, що будь-яке знання може бути обмеженим та хибним. «Світ постійно змінюється – адже він пізнаний для нас лише у вигляді нашого внутрішнього психічного образу, і, коли образ змінюється, не завжди легко встановити, вирішити, що змінилось – тільки світ, чи тільки ми, або ж разом зі світом змінились і ми» [12, 222].

Картина світу може змінюватись весь час так само, як весь час може змінюватись наша думка про нас самих. Нове відкриття, незвичайна думка може надати світу нове обличчя. «Кожна людина рано чи пізно вичерпує себе, але в її ж інтересах необхідно уникати цього якомога довше, а цього можна досягти лише в тому випадку, якщо людина не дозволить усталитись образу світу, а кожен нову думку буде перевіряти, визначати її внесок у картину світу» [12, 223].

Так, наприклад, Хосе Ортега-і-Гассет у своїй праці «Місія Університету», говорить про те, що життя – це хаос, дика пушта, плутанина. Людина губиться в ньому. Та її розум реагує на це відчуття катастрофи й розгубленості: розум працює, щоб знайти в пушці «стежки» й «дороги», тобто ясні й сталі уявлення про Всесвіт, незаперечні переконання щодо того, якими є речі і світ. Ця сукупність, ця система ідей є культурою в істинному значенні слова.

Далі дослідник зазначає, що «як люди, ми не можемо жити без уявлень. Від них залежить те, що ми робимо, а жити — це не тільки робити те або те. Так, найдавніша книга Індії каже: наші дії йдуть услід за нашими думками так само, як колесо воза котиться за ратицями бика. Ми — це наші уявлення».

К. Г. Юнг зазначає, що велике значення в картині світу мають установки: «Картину світу можна було б описати як абстрактно сформовану установку. Установка є психологічним поняттям, яке характеризує орієнтацію на ціль або, так би мовити, “вище уявлення”, особливе розташування психічних смислів.

Психологічна установка має ідею, ціль, яка підтримується та обґрунтовується досвідом, принципами, емоційним враженням» [12, 220].

Зважаючи на те, що установка може бути неусвідомленою або недостатньо усвідомленою, К. Г. Юнг наголошує на тому, що можна говорити про картину світу лише в тому випадку коли людина робить серйозні спроби абстрактно або наочно сформулювати свою установку, з'ясувати для самої себе, чому та для чого ми робимо саме такі вчинки та живемо саме в такий спосіб. Розвиток свідомості зумовлює розвиток картини світу. Усвідомлення причин та цілей, набуття досвіду, знань є механізмами її розвитку [12, 223].

Далі вчений говорить про те, що «уявлення, яке складається в людини про світ, є образом того, що вона називає світом. Саме на цей образ, виходячи з його особливостей, людина орієнтується в своїй адаптації» [12, 223].

Картина світу фіксує певний образ світу, який ніколи не буде дзеркальним його відображенням [3]. Дослідники зацікавились тим фактом, що одне й те саме слово, система названих речей у двох людей часто має різні значення, включається в різні системи особистісних смислів [1; 3; 6]. Так у грецькій мові Л. Вайсгербер знайшов лише 48 назв зірок, а в китайській – 283, «Ось чому у грека своє зоряне небо, а в китайця – своє» [3]. Саме картина світу акумулює інформацію, що дає людині можливість здійснювати орієнтацію на різних рівнях: від розуміння фізичної будови світу (наприклад, земля пласка, стоїть на трьох слонах тощо), і робити висновки про його стабільність і безпечність, що зумовлює ієрархізацію цінностей, до рівня стосунків (індивідуальне розуміння щастя, любові, мотивація вчинків та ін.) [11]. Виходячи з такої складності категорії, деякі дослідники вважають, що картина світу є ядром світогляду [5].

«Світогляд — це система поглядів на життя, природу і суспільство» [2].

За цим визначенням можна побачити, що світогляд людини є системою певних усвідомлених та неусвідомлених оцінок, ставлень, позицій (так, маємо світоглядні позиції). Щоб здійснити процес оцінювання та вироблення ставлень, людина передусім повинна мати не відчужений предмет цих оцінок. Тобто сприйняти інформацію та усвідомити її, зробити світ своїм надбанням.

Таку суб'єктивну психічну реальність людини становить її картина світу. Для нашого подальшого аналізу ми спробуємо використати це припущення.

Картина світу стала однією із категорій багатьох людинознавчих наук. У психологічних науках, які органічно пов'язані з науками педагогічного циклу, картина світу досліджується як унікальна психічна реальність людини, цілісна ієрархічна система її смислів, потреб, мотивів, спрямованостей.

За визначенням, прийнятим XX сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО, під освітою розуміється процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання [8]. Тобто, відбуваються якісні зміни в низці спеціальних елементів картини світу (фізичній, культурній тощо), які впливають на цілісне бачення предметного світу та значущі зсуви в системі цінностей та особистісних смислів, що дають можливість обрати різні шляхи використання знань світу предметного.

Ще за часів епохи Античності в Афінах ідеалом освіченості була людина, що мала «сукупність чеснот». Для підготовки учнів використовували такі дисципліни, що гармонійно розвивали інтелектуальні й фізичні можливості людини, окрім тих, що забезпечували певну систему знань. В той час, як в Римі модель освіти характеризувалась практичною спрямованістю. Із програм вилучали «витончені мистецтва», так як багато римлян вважали, що вони стимулюють людину «більше мріяти, ніж діяти» [4]. За свідченням дослідників, грецька освіта породила ряд видатних мислителів та людей мистецтва, в той час як римська система не відзначилась такими здобутками [4]. Отже, можна припустити, що саме ситуація різноманітних розвивальних впливів, яка здатна запропонувати молодій людині спробувати себе в різних іпостасях і не вимагатиме від неї дотримання лише певної моделі побудови картини світу (наприклад, як вузька спеціалізація), дає якісно інший результат.

У державних документах, що окреслюють шляхи розвитку освіти в Україні, особливе місце приділяється вихованню всебічно розвиненої особистості. Зокрема, це: любов до рідної землі, забезпечення духовної єдності

поколінь, формування високої мовленнєвої культури, виховання духовної культури особистості та ін. [8]. Постановка таких цілей вимагає цілісного перетворення особистості, адже людина не може поважати жінку-матір, і в той же час не поважати саму себе, людей взагалі. А привити таке глибоке шанобливе ставлення – це тяжка праця. Постановка подібних цілей освітньої діяльності в людському суспільстві є зрозумілою. Адже індивід, що володіє знаннями, але є позбавленим моральних якостей і не долучений до загальнолюдських цінностей – небезпечна істота. Саме тому правомірним є питання про розвиток картини світу в процесі здобуття освіти.

Змінити чи сформувані розуміння та оцінку певного явища чи процесу (що, власне, дуже часто і передбачає освітній вплив) важко, якщо не розуміти, чому людина якимось певним чином розуміє речі в силу своїх особливостей. Важливим є те, яким особистісним смислом людина забарвлює поняття, за якими принципами відбувається ранжування і систематизація цих смислів. Адже користуючись цією системою, людина взаємодіє зі світом певним чином. Можна сказати, в такому разі, що особистість – це здійснений світогляд. Її цінності, реальні та приховані мотиви вже здійснились в повсякденній діяльності, системі виборів та вчинків.

Людина, що отримує освіту, знаходиться в ситуації різноманітних впливів на її картину світу. Адже вона не лише перебуває у надзвичайно інтенсивному інформаційному потоці, а й має певний суб'єктивний досвід для усвідомлення різних феноменів. Опрацьовані масиви інформації впливають на розуміння сутності речей, спонукають до прийняття певних позицій (зокрема й таких, що знецінюють моральні та культурні надбання), усвідомлення свого власного місця світовому порядку чи хаосі. Людина, яка отримує вищу освіту, має можливість пізнати історичний розвиток різних наук і соціальних інститутів та відчувати її реальний стан на сьогоднішній день. Також, залучаючись до процесу отримання освіти, людина вступає у систему стосунків із членами академічних груп, з людьми, що не акцентують уваги на навчанні чи особистісному розвитку, і з тими, хто вкладає і навчає. Перебуваючи в ситуації постійного

спілкування, людина випробовує свої світоглядні позиції, впливаючи через них на свою картину світу, збагачує розуміння (чи нерозуміння, залежно від результатів розвитку) самої себе та оточуючих.

Хосе Ортега-і-Гассет у роботі «Місія університету», про яку вже зазначалося, вказує на величезних масштабів кризу, що охопила європейську систему освіти. Вона полягає у породженні освітою «нових варварів» [10], тобто людей, які можуть виступати спеціалістами в певній галузі, але залишаються сторонніми щодо всієї людської культури та культури взаєностосунків і спілкування, «... відсталий з погляду своєї епохи, архаїчний і примітивний порівняно з жаскою актуальністю її нагальних проблем» [10]. Навчаючись, студент отримує «декоративне і неясно виховане знання про власний характер і розум», і не має можливості опанувати культуру в тому сенсі, в якому вона виступає зв'язком людини та світу.

«Культура – те, що вирятовує з життєвої катастрофи, вона дозволяє жити людині так, щоб її життя не стало безглуздою трагедією чи повним здичавінням» [10].

Звертаючись до такого тлумачення поняття культури, ми знаходимо певні дотичні грані її із поняттям картини світу, з тією різницею, що це поняття не окреслює входження світу зовнішнього у людський світ внутрішній. Сучасна позиція індивідуалізації, демократизації тощо змальовується у кращих традиціях гуманістичної педагогічної думки. Але основні поняття, які при цьому використовують (особистість, світогляд, розвиток, формування) або не мають єдиного визначення, або у в світлі сьогоdnішніх наукових підходів не підлягають вивченню. Тобто, скільки людей – стільки тлумачень, а отже – відсутність системності і можливості оцінити реальні результати діяльності.

Концепція, яку відстоював Ортега-і-Гассет полягає у спрямуванні освітніх процесів на реальний розвиток фундаментальної культури людини (наприклад, через скорочення та докорінний перегляд програм); щоб внутрішній світ випускника був гармонійно зосереджений на різних елементах реальності. Втрата усвідомлення сенсу подій у світі й власному житті людини призводить

до внутрішньоособистісних конфліктів, орієнтації на подвійну систему цінностей і унеможливорює адекватну самореалізацію людини.

В результаті опрацювання матеріалів з методологічних питань, в нашому дослідженні ми прийшли до висновків, що для успішної оптимізації освітніх процесів, крім багатьох інших факторів, необхідним є систематизація та уточнення тих понять, якими визначають процеси змін особистості та продовження детальних їх досліджень. Ми припускаємо, що це може допомогти у постановці цілей, ревізії минулих здобутків та реальній оцінці результатів. А також у порозумінні між науковцями та дослідниками, адже коли кажуть, що метою освіти є усесторонній розвиток особистості, як найвищої цінності суспільства [8], то можна зазначити, що визначень особистості існує більше чотирьохсот. Кожне з них розкриває певну характеристику або грань особистості. То що ж насправді ми цінуємо?

Як варіант вирішення методологічних проблем та постановки нової перспективи досліджень особистості, в нашій роботі ми розглянули категорію картина світу. Вчені доводять, що це утворення розвивається протягом усього життя особистості [1; 3; 5]. А якщо цей процес гальмується, спотворюється чи припиняється, відбувається деградація людського в людині.

Освітні впливи, яким піддається людина, вступаючи у навчальний заклад, можуть мати дуже різні результати. Система концептуалізації предметів та явищ (сприймання та інтерпретації інформації), що вивчається в рамках теорії картини світу, може надати нові методи оцінки навчальних та виховних впливів, віднайти нові граї та нелінійні зв'язки у педагогічній взаємодії. У своїй роботі «Велика дидактика» Я. А. Коменський говорив: «Треба навчити людину так любити життя, щоб їй хотілося жити вічно» [6]. Як же це зробити? Такий виклик прийме не кожен педагог чи вчитель. Але прийняти і з честю відповісти на нього реально. Інакше не існувало б натхненних учнів, що крізь все своє життя несли вдячність своєму вчителю не просто словом, а й своїми вчинками. Здійснити подібний виховний вплив означає змінити картину світу людини не чужим інструментом, а власною дією, прикладом, успіхом власного життя

зацікавити і надихнути. Зацікляючись на збиранні розірваних клаптиків методів та засобів навчання, можна втратити під ними цілісну людину з її власним потенціалом і бажаннями. Можна небезпідставно припустити, що під дією таких впливів шанси формування неадаптивної, ілюзорної картини світу збільшуються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Андреева И. В.* Ценностная картина мира как лингвистическая и философская категория / И. В. Андреева // Аналитика культурологии (электронный журнал Тамбовского госуниверситета). – 2006. – № 3.
2. ВТС СУМ / голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. *Даниленко В. П.* Языковая картина мира в концепции Л. Вайсгербера / В. П. Даниленко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.islu.ru/danilenko/articles/vaiskart.htm>.
4. *Джурицкий А. Н.* История зарубежной педагогики : учеб. пособ. / А. Н. Джурицкий. – М., 1998.
5. *Садыкова М. А.* Сопоставление понятий «Картина мира» и «Модель мира»: архетип – миф – религия – наука / М. А. Садыкова // Современные проблемы науки и образования. – 2007. – № 3. – С. 45–57.
6. *Коменский Я. А.* Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. – М., Педагогика, 1989. – 414 с.
7. *Коробченко А. А.* Проблеми особистісно-орієнтованого навчання у вищих навчальних закладах / А. А. Коробченко // Педагогіка. – Бердянськ : Наукові публікації БДПУ, 2005. – № 4. – С. 3–6.
8. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
9. *Подольск Л. Г.* Психологія вищої школи : підруч. / Л. Г. Подольск, В. І. Юрченко. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.

10 *Ортега-і-Гассет Х.* Місія Університету. Ідея університету / Х. Ортега-і-Гассет // Антологія : [упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик та ін.]. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с.

11 *Киреев Г.* О картине мира. Космологическое эссе (Независимый альманах) / Г. Киреев // Лебедь. – 2008. – № 534. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lebed.com/2007/art5066.htm>

12 *Юнг К. Г.* Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг. – М. : Прогресс, 2006. – 331 с.

13 *Фромм Э.* Искусство любить / Э. Фромм. – СПб. : Азбука, 2002. – 221 с.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС

13.00.07 – Теорія і методика виховання

Терещенко М. В., Щербань Є. А.

Освіта і картина світу

Кількість бібліографічних посилань – 13.

Терещенко М. В, Щербань Е. А.

Образование и картина мира

В статье раскрывается понятие картины мира, мировоззрения, образования, культуры. А также делается попытка рассмотреть развитие человека под воздействием образовательных процессов как развитие его картины мира.

Ключевые слова: образование, культура, развитие личности, обучение, воспитание, мировоззрение, картина мира.

Tereshtshenko M. V., Shtsherban Y. A.

Education and painting the world

The article is devoted to the analysis of concepts psychological world pattern, world view, education and culture. According to the analysis an attempt to represent

human development under the influence of educational processes as the development of the world pattern was made.

Keywords: education, culture, development of personality, teaching, upbringing, worldview, world pattern.